

आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी
निर्देशक सिद्धान्तहरू

UN-OCHA

यो पुस्तकको अनुवाद अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) ले गरेको हो ।

आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी निर्देशक सिद्धान्तहरू

संयुक्त राष्ट्र संघको आवासीय
तथा मानविय संयोजकको कार्यालय
संयुक्त राष्ट्र भवन, पुल्चोक
पो.ब.नं. १०७, काठमाडौं, नेपाल

आन्तरिक विस्थापन सम्वन्धी निर्देशक सिद्धान्तहरू

मानवीय मामिला सम्वन्धी उप-महासचिव श्री सेरिगो भियरा डी
मिलोद्वारा परिचय गराइएका निर्देशक सिद्धान्तहरू

आन्तरिक विस्थापनले ल्याएको संकटका वारेमा मानवीय समुदायको चासो बढेको छ र आन्तरिक विस्थापनबाट २ करोड मानिसहरू विश्वव्यापी रूपमा प्रभावित भएका छन् । आन्तरिकरूपले विस्थापितहरूको संरक्षणकालागि, पहिलो र मुख्य उत्तरदायित्व, राष्ट्रिय सरकारहरूको र स्थानीय निकायहरूको हुन्छ । त्यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले द्वारा तथा संकटको समयमा, आन्तरिक विस्थापितहरूको सुरक्षा बृद्धि गर्नकालागि कसरी बढी भन्दा बढी योगदान दिन सक्छन्, त्यो महत्वपूर्ण रहेको छ । हामीले त्यस्तो प्रकृयाबाट मानवीय सहयोग स्थापना गर्नुपर्दछ जसबाट आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूको संरक्षण गर्न सहयोग पुगोस् ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रणालीभित्र, आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको आवश्यकतालाई मध्यनजर राख्दै प्रभावकारी तथा यथाशक्य चाँडो सहयोग पुऱ्याउनकालागि महत्वपूर्ण प्रयासहरू गरिएका छन् । आन्तरिक विस्थापितहरूका वारेमा संयुक्त राष्ट्रसंघभित्र मुख्य रूपमा कार्य गर्नकालागि अन्तर निकाय स्थायी समितिले, मलाई जिम्मेवारी दिएको छ । प्राप्त अधिकार अनुसार म संयुक्त राष्ट्रसंघको समग्र क्षमता अभिवृद्धि गर्नकालागि एवं आन्तरिक विस्थापन लगायत संस्थाहरूबीच दरिलो संयोजन तथा सांगठनिक जिम्मेवारीको प्रष्ट विभाजन गर्न र कार्यकारी निकायहरूलाई पर्याप्त देवा दिने प्रतिबद्धता जनाउन चाहन्छु ।

यस सन्दर्भमा, महासचिवका “आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूका शाखाका” प्रतिनिधिले यो आन्तरिक विस्थापन सम्वन्धी निर्देशक सिद्धान्तहरू जारी गरिदिन, उहाँको स्वागत गर्दछु । यी निर्देशक सिद्धान्तहरू हाल अस्तित्वमा रहेका अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून एवं मानवअधिकार संवन्धी कानूनी प्रावधानहरूमा आधारित छन् । सरकारहरूका साथ, आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूलाई सहयोग एवं संर

क्षण प्रदान गर्ने अन्तराष्ट्रिय मानवीय एवं विकास सस्थालाई, तिनीहरूको काममा अन्तराष्ट्रिय मापकको रूपमा निर्देशन गर्नेछन् ।

अन्तर निकाय स्थायी समिति (The Inter Agency Standing Committee) यी निर्देशक सिद्धान्तहरूको पूर्ण समर्थन गर्दछ र यसका सदस्यहरूले तिनीहरूका क्रियाकलापमा, यी सिद्धान्तहरू समावेश भएका छन् भनी विश्वास दिलाउनु, आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गर्दै, उनीहरूको कार्यकारी संचालनहरू एवं विशेषगरी कार्यक्षेत्रका कर्मचारीसमेतलाई यी सिद्धान्तहरूमा सहभागी हुन उत्प्रेरित गर्दछ ।

यी सिद्धान्तहरूले आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूका आवश्यकताहरूका वारेमा चेतना जगाउने, मानव समुदायभित्रै सहयोगको परिचालन गर्ने र आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको सुरक्षा एवं सहयोगमा लागेका साथीहरूलाई कामको दौरानमा आईपने अष्टयाराहरू सुल्झाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नेछन् भनी विश्वास गर्दछु । यी सिद्धान्तहरूले सरकारहरूलाई, उनीहरूका जनताको सुरक्षा र सम्बर्द्धन गर्न समेत सहयोग पुर्याउनेछन् ।

म विश्वस्त छु, तपाईंहरू प्रत्येकले, अत्यावश्यक भईसकेको आन्तरिकरूपले विस्थापित जनसमूहको स्तर र तिनीहरूप्रतिको व्यवहारमा सुधारकालागि, यी निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई बृहत् रूपमा प्रसार एवं प्रयोग गर्नुहुनेछ ।

आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको मामलामा, संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवका प्रतिनिधि श्री फ्रान्सिस एम् देले दिनुभएको परिचयात्मक मन्तव्य

हाल आएर अन्तराष्ट्रिय समुदाय, आफ्नै देशभित्र रहेर पनि हिंसात्मक द्वन्द्व, मानवअधिकारको व्यापक उल्लंघन तथा अन्य पीडादायक घटनाहरूका कारण आफ्नो घरबाटै जबरजस्ती धपाइएका व्यक्तिहरूको विश्वासिलो संरक्षणकालागि अत्यन्त ठूलो काममा जुधिरहनु परेको छ। तिनीहरू, भण्डै सधैँजसो अपर्याप्तता दुःख एवं विभेदको चोर्बाटै पीडित भइरहन्छन्। यही चुनौतीको सामना गर्न नै आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूका निम्ति यी निर्देशक सिद्धान्तहरू विकसित गरिएका हुन्।

यी सिद्धान्तहरूको आन्तरिक रूपमा विस्थापित मानिसहरूको सबै चरणको विस्थापनसँग सम्बन्ध राख्ने अधिकारहरू एवं अन्य (कानुनी) प्रत्याभूतिहरूको पहिचान गर्दछन्। तिनीहरूले स्वेच्छाचारी विस्थापनको विरुद्ध तथा विस्थापन काममा सुरक्षा एवं सहयोगका आधार प्रदान गर्नुका साथै विस्थापितहरूको पुनर्गमन, पुनर्वास लगायत पुनर्मिलनका ढक्कनतभनचवतष्यलण प्रत्याभूति दिलाउन, संरक्षण प्रदान गर्ने काम गर्दछन्। यी सिद्धान्तहरूले कुनै पनि बाटध्यकारी अवस्था सृजना गर्दैनन्। तैपनि यिनीहरू अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनसँग र शरणार्थी सम्बन्धी कानूनसँग मिल्दाजुल्दा छन्।

यी सिद्धान्तहरू मैले धेरै वर्ष लगाएर तयार गरेको हुँ। मलाई यी सिद्धान्तहरू तयार गर्न सन् जडढद् मा (संयुक्त राष्ट्रसंघीय) मानवअधिकार आयोगले तथा पछि आएर स्वयं आयोग र राष्ट्रसंघका साधारण सभाबाटै पारित विभिन्न प्रस्थावहरूले अधिकार प्रदान गरेका थिए। शुरुमा चाहिँ मलाई आन्तरिक विस्थापनका कारण र असरहरू, आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरूको अन्तराष्ट्रिय कानूनमा स्थान, वर्तमान संस्थागत संरचना मुताविक विस्थापितहरूको आवश्यकता निरूपणको स्तर र तिनीहरूले सुरक्षा तथा सहयोग कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भनेर अध्ययन गर्न भनिएको थियो।

अध्ययनपछि आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूकालागि कानुनी एवं सांगठनिक संरचनाहरूको आवश्यकता देखियो। मैले सरकारहरू वा अन्यपक्षलाई यस दिशातर्फ अधि बढ्ने वार्तामा सहभागी हुन मुलुकमा कार्यरत ढेलीहरूलाई संलग्न गराएँ। किनभने यसो गर्नु मलाई

प्राप्त आदेशको मूल कार्य थियो । अन्तर्राष्ट्रिय कानुनविद्हरूको सहयोगमा मैले यस कानुनले आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूको विषयलाई के कति समेट्दो रहेछ भनेर अध्ययन गरे जसबाट कानुनी मान्यताहरूको संगालो तथा विश्लेषण ढभ्रऋल जढढट/छद् बममाद्ण नामको प्रतिवेदन तयार भयो । यस अध्ययनबाट के देखियो भने विद्यमान कानुनी व्यवस्थाले आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूको बाटरेमा सारभूत गरेपनि तिनीहरूको सुरक्षा तथा सहयोगका कतिपय महत्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा यथोचित कानुनी व्यवस्था हुन सकेको छैन । परिणामतः उक्त आयोग र साधारण सभाले मलाई आन्तरिकरूपमा विस्थापितहरूको बाटरेमा एउटा मान्यतासहितको सही संरचना तयार गर्न अनुरोध गरे । यसले नै मलाई यी निर्देशक सिद्धान्तहरू मस्यौदा गर्न अघि साय्यो जसले संबन्धित पक्षका बाटरेमा विद्यमान कानुनी मान्यताहरूका बाटरेमा उल्लेख गर्दै आवश्यक व्यवस्था गर्ने प्रयास गरेकोछ ।

मैले यी निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई सन् १९९८ मा आयोग समक्ष पेश गरेपछि यी निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई सरकारहरूमा चलिरहेको वार्तालाप, महासचिवको प्रतीनिधिको रूपमा उपस्थित भएर प्रयोग गर्ने इच्छा समेतलाई समेटेर सो आयोगले एक प्रस्ताव पारित गर्‍यो । आयोगले अन्तरनिकाय स्थायी समितिमा सिद्धान्तहरूलाई स्वागत गर्ने निर्णयलाई पनि आफ्नो जानकारीमा लियो ।

यी निर्देशक सिद्धान्तहरूले सरकारहरू तथा आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको क्षेत्रमा सक्षम प्राधिकारहरू, सरकार र संस्थाहरू एवं गैरसरकारी संस्थाहरूलाई मुल्यवान एवं व्यवहारिक निर्देशन दिनेछन् । मेरो अपेक्षा के रहेको छ भने यी सिद्धान्तहरू चौतर्फी रूपमा प्रसार गरिनेछन्, साथै यिनीहरू व्यवहारिक तवरले क्षेत्रमा लागू हुनेछन् ।

आन्तरिक विस्थापनका निर्देशक सिद्धान्तहरू

(UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA)
द्वारा प्रकाशित Guiding Principles On Internal Displacement को नेपाली अनुवाद)

परिचय : क्षेत्र र उद्देश्य

१. यी निर्देशक सिद्धान्तहरूले विश्वव्यापीरूपमा आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तीहरूको खास आवश्यकताहरूलाई उठाएको छ। यिनीहरूले जवर्जस्ती विस्थापित मानिसहरूको अधिकारको संरक्षण गर्ने र अधिकारहरूको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा एवं विस्थापित भएको स्थितिमा फिर्ताको साथसाथै पुनर्स्थापन र पुनर्मिलनको समयमा तिनीहरूको सुरक्षा एवं सहयोगको सुनिश्चितता गरेका छन्।
२. यी सिद्धान्तहरूका उद्देश्य मुताविक आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरू भन्नाले त्यस्ता व्यक्ति वा समूहहरूलाई बुझाउँछ जो तिनीहरूको घरबाट र तथा हालसालै बसिरहेको स्थानलाई छाडे, कुनै विशेष परिस्थितिका कारणले वा सशस्त्र द्वन्द्वबाट हुने प्रभावबाट मुक्त हुनकालागि, हिंसाव्याप्त भएको अवस्था, मानवअधिकारहरूको उल्लंघन वा प्राकृतिक र मानवीय प्रकोपहरूका कारणले पलायन भएका व्यक्तिहरूलाई बुझाउँदछ, जसले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यताप्राप्त राज्यको सिमाना पार गरेका छैनन्।
३. यी सिद्धान्तहरू अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनसँग मेल खान्छन् र तिनीहरूको प्रतिनिधित्व समेत गर्दछन्। यिनीहरूले
 - (क) आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवका प्रतिनिधिलाई उसको अधिकार प्रयोग गर्नका लागि,
 - (ख) आन्तरिक विस्थापनको समस्या भोगिरहेको राज्यकालागि,
 - (ग) आन्तरिकरूपले विस्थापनहरूसँग सम्बन्धित अन्य त्यस्ता निकायहरू, समूहहरू वा व्यक्तिहरूकालागि ,
 - (घ) आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्न चाहने सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूकालागि मार्गदर्शन गर्नेछन्।
४. यी निर्देशक सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन तथा प्रचार प्रसार सकेसम्म व्यापकरूपमा गराइनेछ।

भाग १ साधारण सिद्धान्तहरू

सिद्धान्त १

- (१) आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूले अन्तराष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानूनको अधीनमा रही, त्यो देशका अन्य व्यक्तिहरू सरह समान रूपमा उही स्वतन्त्रता र अधिकारहरूको उपयोग गर्न पाउनेछन् ।
आन्तरिकरूपले विस्थापित भएको आधारमा अधिकारहरू र स्वतन्त्रताको उपयोग गर्ने सवालमा उनीहरूलाई कुनै भेदभाव गरिने छैन ।
- (२) यी सिद्धान्तहरू, बिना कुनै पूर्वाग्रह अन्तराष्ट्रिय कानूनका आधारमा विशेष गरी आम नरसंहारमा संलग्न, मानव विरुद्ध अपराध गरेका तथा युद्ध सम्बन्धी अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई लागू हुनेछन् ।

सिद्धान्त २

- (१) यी सिद्धान्तहरू सबै निकायहरू, समुदायहरू र व्यक्तिहरूको कानुनी हैसियत जेस'कै भएता पनि बिना कुनै भेदभाव लागू गरिनेछ । यी सिद्धान्तहरूलाई लागू गराउँदा संलग्न कुनै पनि निकायहरू, समूहहरू र व्यक्तिहरूको कानुनी हैसियतमा कुनै किसिमको असर पर्नेछैन ।
- (२) यी सिद्धान्तहरूलाई अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकारहरू वा अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानूनका संयन्त्रहरू वा राष्ट्रिय कानूनहरूले व्यवस्था गरेको व्यक्तिका अधिकारहरूको अवरोधको रूपमा, परिवर्तित रूपमा वा कमजोरीका रूपमा व्याख्या गरिनेछैन ।

सिद्धान्त ३

- (१) आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूलाई देशको कानुनी व्यवस्था अनुसार सुरक्षा र मानवीय सहयोग प्रदान गर्न' राष्ट्रिय निकायहरूको आधारभूत कर्तव्य र उत्तरदायित्व रहेको हुन्छ ।
- (२) सुरक्षा तथा मानवीय सहयोग प्राप्त गर्नकालागि ती निकायहरू समक्ष अनुरोध गर्ने अधिकार हरेक विस्थापित व्यक्तिहरूलाई रहेको हुन्छ । यस्ता किसिमका अनुरोधहरू गर्दा तिनीहरूलाई बन्दी बनाउने या सजाय दिन पाइनेछैन ।

सिद्धान्त ४

- (१) यी सिद्धान्तहरू जाति, रङ्ग, लिङ्ग, भाषा, धर्म वा विश्वास, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रियता, जातीय वा सामाजिक परिवेश, कानुनी वा सामाजिक हैसियत, उमेर, असक्षमता, सम्पत्ति, जन्म वा यस्तै प्रकारका अन्य कुनै भेदभाव बिना नै लागू गरिनेछ ।
- (२) निश्चित किसिमका आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरू जस्तै बाटलबाटलिका, विशेषगरी अभिभावक बिनाका बाटलबाटलिका, गर्भवती आमाहरू, साना बच्चा भएका आमाहरू, परिवारका मूली महिलाहरू, अशक्त व्यक्तिहरू र वृद्ध व्यक्तिहरूले तिनीहरूको अवस्था हेरी सुरक्षा र सहयोग प्राप्त गर्नु, तिनीहरूको अधिकार हुनेछ । उनीहरूको आवश्यकतालाई हेरी उचित उपचारको व्यवस्था गरिनुपर्नेछ ।

भाग २ विस्थापित हुनबाट सुरक्षा पाउने बिषयसाग सम्बन्धित सिद्धान्तहरू

सिद्धान्त ५

अख्तियारवालाहरू र अन्तराष्ट्रिय समुदायहरूले अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार र मानवीय कानुनहरूको जुनसुकै अवस्थामा पनि अवलम्बन गरी र गराई व्यक्तिहरूको विस्थापनको अवस्था आउन दिने छैनन् ।

सिद्धान्त ६

- (१) हरेक मानवलाई उसको घर वा वासबाटै स्वेच्छाचारी विस्थापनबाटै सुरक्षा पाउने अधिकार हुनेछ ।
- (२) स्वेच्छाचारी विस्थापनको प्रतिबन्धले निम्नलाई समेट्दछ,
 - (क) जातीय, धार्मिक संरचनालाई खलल पार्ने किसिमका रंगभेद नीतिहरू, जातीय भै भगडा र त्यस्तै अन्य कार्यहरू वा,
 - (ख) सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा, नागरिकहरूको सुरक्षासँग सम्बन्धित तथा आवश्यक सैनिक प्रयोजन नभएसम्म वा

- (ग) बृहत् किसिमको विकासे परियोजनाहरूको (ज'न सार्वजनिक हितको दृष्टिकोणले न्यायोचित नभएमा) संचालन अवस्था,
 - (घ) विभिन्न किसिमका प्रकोपहरू भएको अवस्थामा, प्रभावित व्यक्तिहरूको सुरक्षा र स्वास्थ्यकालागि, तिनीहरूको वासस्थान खाली गराउनु पर्ने नदेखिए सम्म वा,
 - (ङ) सामूहिक सजायको रूपमा यसलाई प्रयोग गरिएको अवस्थामा ।
३. आवश्यक परिस्थितिमा बाटहेक विस्थापनको समयलाई लामो बनाइने छैन ।

सिद्धान्त ७

१. विस्थापन सम्बन्धी निर्णय लिन'अघि, अख्तियारवालाहरूले विस्थापनलाई समग्ररूपमा हटाउनकालागि अन्य वैकल्पिक सम्भावनाहरूको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ । यदि कुनै विकल्पहरू नरहेमा विस्थापन र यसबाट पर्ने असरहरूलाई कम गर्न सबै उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।
२. यस्ता विस्थापनहरूकोलागि जिम्मेवार निकायहरूले सम्भव भएसम्म विस्थापितहरूलाई उचित आवासको व्यवस्था, सुरक्षाको अनुभूति, पोषक तत्वहरूको उपलब्धता, स्वास्थ्य सुविधा दिनुपर्ने तथा परिवारका सदस्यहरूलाई अलग(अलग पारिनेछैन ।
३. सशस्त्र द्वन्द्वको संकटकालीन अवस्था र प्रकोपहरूमा बाटहेक अन्य समयमा यस्ता विस्थापनहरू भएमा देहाय बमोजिमका बुँदाहरूको प्रत्याभूति हुनुपर्नेछ:
 - (क) यस्ता उपायहरूको आदेश दिनकालागि कानुनद्वारा अख्तियार प्राप्त राज्यका निकायले विशेष किसिमको निर्णय लिएको हुनुपर्नेछ ।
 - (ख) विस्थापितहरूलाई तिनीहरूको विस्थापनका कारणहरू, प्रक्रियाहरूका र आवश्यक भएमा क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापन वारेमा पूर्ण सूचना दिनकालागि उपयुक्त उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।
 - (ग) विस्थापित ह'ने व्यक्तिहरूको स्वतन्त्र र पूर्व जानकारी सहितको सहमति खोजिने छ।
 - घ) विस्थापनबाट प्रभावित, विशेषगरी महिलाहरूलाई, उनीहरूको पूर्व स्थानमा फिर्ता पठाउनकालागि योजना र व्यवस्थापनकार्यमा सहभागी गराउन, अख्तियार प्राप्त निकायहरूबाट प्रयास गरिनेछ ।

- (ड) यदि आवश्यक परेमा कानून कार्यान्वयनका उपायहरूलाई दक्ष कानुनी निकायहरूबाट कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- (च) प्रभावकारी कानुनी उपचारको अधिकार र त्यस विषयहरूमा उपयुक्त न्यायिक निकायहरूले गरेका निर्णयहरूको पुनरावलोकनहरूलाईसमेत सम्मान गरि एको हुनेछ ।

सिद्धान्त ८

व्यक्तिहरूको बाटँच पाउने अधिकार, स्वतन्त्रताको अधिकार, सुरक्षाको अधिकार र मर्यादित जीवन सम्बन्धी अधिकारलाई असर पुग्ने गरी कुनै पनि विस्थापनहरू हुनेछैनन् ।

सिद्धान्त ९

आदिवासी जनताहरू, अल्पसंख्यकहरू, किसानहरू, गाउँलेहरू जसको निर्भरता भूमिसंग जोडिएको हुन्छ, तिनीहरूलाई विस्थापित हुनबाट संरक्षण गर्न राज्यहरू विशेष रूपमा बाटध्य हुनेछन् ।

भाग ३ विस्थापनको समयमा सुरक्षासाग सम्बन्धित सिद्धान्तहरू

सिद्धान्त १०

१. हरेक मानवलाई बाटँच पाउने मौलिक अधिकार रहेको हुन्छ जुन कानूनबाट संरक्षित हुनेछ । स्वेच्छाचारी ढङ्गले कोहीबाट कसैको जीवनलाई बचाउनु गरिनेछैन । आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूलाई विशेषगरी निम्न लिखित कार्यहरू विरुद्ध संरक्षण गरिनेछ :
- (क) आम नरसंहार,
(ख) हत्या,
(ग) गैरकानुनी मृत्युदण्ड

- (घ) बेपत्ता पारिनु जस अन्तर्गत अपहरण वा बिना जानकारीका थुनुवाहरु, धम्की अथवा मृत्युसंग सम्बन्धित घटनाहरु, सम्मिलित धम्कीहरु र माथि उल्लिखित कार्यहरु गर्न उक्साउने कार्यहरुलाई प्रतिबन्धित गरिनेछ ।
२. द्वन्द्वका घटनाहरुमा सामेल नभएका आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुका विरुद्ध आक्रमणहरु र हिंसाका घटनाहरुलाई जुनसुकै अवस्थामा प्रतिबन्धित गरिएकोछ । आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरु, विशेषगरी निम्नलिखित क्रियाकलापबाट सुरक्षित हुनुपर्नेछ :
- (क) प्रत्यक्ष वा जथाभावी आक्रमणहरु अथवा हिंसाका अन्य कार्यहरु, विशेष गरी त्यस्ता क्षेत्रहरुको निर्माण वा विकास गर्न जहाँ नागरिकहरुको आक्रमणलाई अनुमति प्रदान गरिन्छ ।
- (ख) भोकमरीलाई संघर्ष वा लडाईंको एउटा तरिका रुपमा अवलम्बन
- (ग) आक्रमणहरुमा सैनिक प्रयोजनकालागि ढालको रुपमा तिनीहरुको प्रयोग अथवा सुरक्षा कारवाहीमा अवरोध वा पक्षको रुपमा तिनीहरुको प्रयोग वा
- (घ) तिनीहरुका शिविर र वासस्थान माथिको आक्रमण वा
- (ङ) विद्युतीय धरापको प्रयोग

सिद्धान्त ११

१. हरेक व्यक्तिलाई मर्यादापूर्वक बाटँच पाउने र भौतिक, मानसिक र नैतिक रुपमा समग्र बन्न पाउने अधिकार रहेको हुन्छ ।
२. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरु तिनीहरुको स्वतन्त्रतामाथि प्रतिबन्ध लगाइएको होस् वा नहोस् निम्नलिखित कुराहरु विरुद्ध तिनीहरु सुरक्षित हुनुपर्दछ:
- (क) बलात्कार, घाइते, यातना, क्रुर अमानवीय अथवा अमर्यादित व्यवहार र अन्य मानवीय मर्यादामा आँच आउने खालका घटनाहरु जस्ता, लैङ्गिक विभेदयुक्त हिंसाहरु, जवरजस्ती वेश्यावृत्ति र कुनै पनि प्रकारका भौतिक आक्रमणहरु,
- (ख) दासता तथा दासताका समकालीन रुपहरु जस्तै: वैवाहिक बेचबिखन, यौन शोषण अथवा जवरजस्ती बाटलश्रम र
- (ग) आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई आतंकित पार्नकालागि गरिएका हिंसाका घटनाहरु, धम्कीहरु

(घ) माथि उल्लिखित कार्यहरु गर्नकालागि उक्साउने कार्यहरुलाई प्रतिबन्धित गरिनेछ ।

सिद्धान्त १२

- ज. हरेक मानवसँग ब्यक्तिगत स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार रहेकोछ, कुनै पनि व्यक्तिले गैरकानुनी ढंगले गिरफ्तार गर्ने अथवा थुन्ने काम गर्न पाइनेछैन ।
- द. यो अधिकारको उपभोग गर्ने आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई कुनै बन्देज अथवा एउटा शिविरभित्र मात्र सिमित गरिनेछैन । कुनै विशेष अवस्थामा बन्दी तुल्याउनु वा सिमित गरिनु अत्यावश्यक छ भने उक्त परिस्थिति पश्चात समय पनि लम्ब्याउन पाइनेछैन ।
३. विस्थापन भएकै कारणले हुने भेदभावपूर्ण गिरफ्तारी र थुनाहरुबाट आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई संरक्षण गरिनु पर्नेछ ।
४. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई कुनै पनि हालतमा बन्धकको रूपमा र खिनेछैन ।

सिद्धान्त १३

१. कुनै पनि अवस्थामा विस्थापित बाटलबाटलकालाई द्वन्द्वमा संलग्न हुनकालागि अनुमति दिइने छैन र सैन्य सेवामा भर्ती गराउन पाइनेछैन ।
२. विस्थापित भएकै कारणले, आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई कुनै सैन्य बलहरुमा वा समुहमा भर्ती हुने क्रममा हुने भेदभावहरुबाट संरक्षित गरिनेछ । विस्थापितहरुलाई भर्ती हुन वा नहुन बाटध्य गराउने विशेषगरी कुनै क्रुर, अमानवीय तथा अमर्यादित क्रियाकलापहरु प्रतिबन्धित छन् ।

सिद्धान्त १४

१. आन्तरिकरूपले विस्थापित प्रत्येक व्यक्तिहरुलाई स्वतन्त्रता पूर्वक हिडँडुल गर्ने अधिकार र उसको वासस्थान रोज्न पाउने अधिकार रहेकोछ ।

२. विशेषगरी आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई शिविरभित्र वा बाटहिर वा अन्य वासस्थानहरुमा, स्वतन्त्रतापूर्वक हिडँडुल गर्न पाउने स्वतन्त्रताको अधिकार रहेको छ ।

सिद्धान्त १५

आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूसँग यी अधिकार निहित छन् :

- (क) देशको कुनै भागमा सुरक्षा खोज्ने अधिकार,
- (ख) आफ्नो देश छोड्ने अधिकार,
- (ग) अन्य कुनै देशमा शरण खोज्ने अधिकार र
- (घ) आफ्नो जीवनको सुरक्षा, स्वतन्त्रता र स्वास्थ्यसमेतमा खतरा रहेसम्मको अवस्थामा, कुनै पनि ठाउँमा जबरजस्ति पुनर्गमन एवं पुनर्वास विरुद्धको अधिकार ।

सिद्धान्त १६

१. आन्तरिक रूपमा विस्थापित सम्पूर्ण व्यक्तिहरूसँग उनीहरुका हराइरहेका नातेदार हरूको बसोबाटसको ठाउँ एवं अवस्थाका बाटरेमा जान्न पाउने अधिकार निहित रहनेछ ।
२. सम्बन्धित अख्तियारवालाहरुले बेपत्ता भएको भनिएको आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिको अवस्था एवं बसाईको बाटरेमा जानकारी प्राप्त गर्ने प्रयास गर्नुपर्नेछ र यसै काममा संलग्न सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय संस्थाहरुलाई समेत सहयोग गर्नुपर्नेछ । तिनीहरुले यस सिलसिलामा भएका अनुसन्धानात्मक प्रगति र कुनै परिणाम भए सो समेत निजका नजिकका नातेदारलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
३. सम्बन्धित अख्तियारवालाले (कुनै) मृतकको पार्थिव शरीर वा यसका अवशेषहरुको सम्झना एवं पहिचान गरी, नासिन वा मेदिन नदिई सो पार्थिव शरीर वा अवशेषहरु, निजका नजिकका आफन्तहरुलाई जिम्मा लगाइदिनुपर्नेछ वा यथोचित सद्गत गरिदिनुपर्नेछ ।

४. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुका कब्रस्थान, श्मशानको जुनसुकै परिस्थितिमा पनि सुरक्षा एवं आदर गर्नुपर्नेछ। आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुमा तिनीहरुको आफन्तको कब्रस्थानसम्म पहुँचको अधिकार हुनेछ।

सिद्धान्त १७

१. प्रत्येक मानवमा उसको परिवारिक जीवनको आदर गरिनुपर्ने अधिकार निहित छ।
२. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई पनि यो अधिकार उपभोग गर्न दिन तिनीहरुको परिवारका सदस्यहरुले सँगै बस्न चाहेमा तिनीहरुलाई सँगै बस्न अनुमति दिनुपर्नेछ।
३. विस्थापनका कारणले छट्टिएका परिवारहरुको पुनर्मिलन संभव भएसम्म छिट्टै हुनुपर्नेछ। त्यस्तो पुनर्मिलन सक्दो छिटो गराउन सबै उपयुक्त प्रयासहरु गरिनुपर्नेछ र भन् वाटलबाटलिका समेत छन् भने विशेष पहल गरिनुपर्ने छ। पारिवारिक पुनर्मिलन, सम्बन्धित परिवारका सदस्यहरुले गरेका सोधपुछ खोजतलासमा उत्तर दायी अख्तियारवालहरुले सहयोग गर्नुपर्नेछ र यसमा मानवीय संस्थाहरुको सहयोग लिन उनीहरुलाई अभिप्रेरित गर्नु पर्छ।
४. आन्तरिक रूपमा विस्थापित परिवारका सदस्यहरु जसको व्यक्तिगत स्वतन्त्रता गिर फ्तारीको कारण वा कुनै शिविरमा बस्नु पर्ने भएको कारणले कुण्ठित भएमा उनीहरुको सगोलमा रहने अधिकारमा क्षति पुग्ने छैन।

सिद्धान्त १८

१. आन्तरिक रूपमा विस्थापित सम्पूर्ण व्यक्तिहरुमा उच्चस्तरको जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार निहित रहनेछ।
२. जुनसुकै अवस्थामा सक्षम प्राधिकारहरुले आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरुलाई विना भद्देभाव कमसेकम (क) आवश्यक खाद्यन्न एवं पानी (ख) आधारभूत बाटस एवं आवास (ग) उपयुक्त कपडा र (घ) आवश्यक स्वास्थ्य एवं सर सफाइको सेवा प्रदान गर्नुपर्नेछ।
३. यी आधारभूत वस्तुहरुको आपूर्ति एवं वितरण योजनामा महिलावर्गको पूर्ण सहभागिताकालागि विशेष प्रयत्न गर्नुपर्नेछ।

सिद्धान्त १८

१. आन्तरिक रूपमा विस्थापित घाइते, विरामी साथै अपाङ्ग, अशक्त व्यक्तिहरूले औषधि उपचार तथा आवश्यक सुविधाहरू संभवभएसम्म कुनै विलम्ब विना र व्यवहारिकरूपमा संभव भएसम्म, स्वस्थ कारणले बाटहेक विना कुनै भेदभाव पाउनेछन्। आवश्यक परेमा आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूले मनोवैज्ञानिक तथा सामाजिक सेवा हुनेछ।
६. महिलाहरूको स्वास्थ्य सम्बन्धी आवश्यकताहरूको बारेमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने छ, जसमा प्रजनन स्वास्थ्यका साथै लैङ्गिक तथा अन्य दुर्व्यवहारका पीडितहरूकालागि सही परामर्श जस्ता स्वास्थ्य सेवा प्रदायकसम्म महिलावर्गको पहुच रहनेछ।
- घ. आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूबीच एड्स लगायत सरुवा रोगहरूको नियन्त्रणमा पनि विशेष ध्यान पुऱ्याउनुपर्नेछ।

सिद्धान्त २०

१. प्रत्येक मानले आफुलाई कानुनको अगाडि जहाँ सुकैपनि एकव्यक्तिको हैसियतले चिनाउन पाउने अधिकार छ।
२. आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूलागि समेतमा यो हक/अधिकारको उपभोग गर्नकोलागि सम्बन्धित प्राधिकारहरूले तिनीहरूलाई आफ्नो कानुनी अधिकारको उपभोग एवं अभ्यासको लागि आवश्यक पर्ने राहदानी, व्यक्तिगत पहिचानका लिखतहरू, जन्म एवं वैवाहिक प्रमाणपत्र जस्ता सम्पूर्ण लिखतहरू जारी गर्नुपर्नेछ। विशेषतः ती प्राधिकारहरूले सम्बन्धित व्यक्तिहरूमा नयाँ लिखतहरू तथा विस्थापनको क्रममा हराएका लिखतहरूको सट्टालिखतहरू जारी गर्न सक्नेछन् र यसो गर्दा कसैलाई पनि आफ्नो परम्परागत स्थायी बाटसोबाटसमा फर्किएर उल्लिखित तथा अन्य लिखतहरू लिई आउनु भन्ने जस्तो अनुचित शर्त राखिनेछैन।
३. त्यस्ता आवश्यक लिखतहरू प्राप्त गर्न तथा सो लिखतहरू आ(आफ्नो नाममा जारी गरी पाउन, महिला एवं पुरुषमा समान अधिकार रहनेछ।

सिद्धान्त २१

१. कसैलाई पनि निजको सम्पत्ति एवं स्वामित्वबाट स्वेच्छाचारी तवरले वञ्चित गरिने छैन ।
२. आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरूको सम्पत्ति एवं स्वामित्व निम्नानुसारका
(क) लुट
(ख) प्रत्यक्ष वा अन्य हिंसात्मक कृत्य
(ग) सैनिक गतिविधि वा प्रयोजनकालागि प्रयोगमा
(घ) बदलाको शिकार/निशाना बनाइएको मा र
(ङ) सामूहिक सजाय स्वरूप विध्वंस गरिने भएमा
३. विस्थापित व्यक्तिहरूद्वारा छाडिएका उनीहरूको स्वामित्वमा रहेका वस्तुहरू तथा सम्पत्तिहरू विनास, जथाभावी ढंगले वा गैरकानूनीरूपले उपयोग वा प्रयोगबाट संरक्षण गरिनु पर्दछ ।

सिद्धान्त २२

१. आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूलाई, चाहे ती शिविरमा बसुन वा नबसुन विस्थापनको भएको कारणले गर्दा देहायका अधिकार उपभोगमा विभेद गरिने छैनः
(क) सोच, विवेक, धर्म वा विश्वास, विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार
(ख) स्वतन्त्र रूपमा रोजगारीको अवसर खोज्ने तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागी हुन पाउने अधिकार
(ग) स्वतन्त्र तवरमा संगठित हुन पाउने तथा सामुदायिक गतिविधिमा संलग्न हुन पाउने अधिकार
(घ) मतदान तथा सरकारी एवं सार्वजनिक मामिलाहरूमा सहभागी हुन पाउने अधिकार र
(ङ) आफूले बुझ्ने भाषामा बाटेलचाल गर्न पाउने अधिकार ।

सिद्धान्त २३

१. प्रत्येक मानवसँग शिक्षाको अधिकार निहित रहेकोछ ।
२. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरु समेतमा यो अधिकारको प्रचलन गराउन सम्बन्धित अख्तियारवालाहरुले त्यस्ता व्यक्तिहरुलाई विशेषगरी बाटलबाटलिकाहरुले शिक्षा प्राप्त गर्ने विषयमा आश्वस्त तुल्याउनु पर्नेछ, जुन प्राथमिक तहमा निःशुल्क र अनिवार्य हुनेछ । शिक्षाले तिनीहरुको संस्कृति, पहिचान, भाषा तथा धर्मको आदर गर्नुपर्दछ ।
३. शैक्षिक कार्यक्रमहरुमा महिला एवं बाटलिकाहरुको पूर्ण तथा समान सहभागिताको लागि विशेष प्रयासहरु गरिनेछन् ।
४. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई विशेष गरी किशोर, किशोरी एवं महिलालाई तिनीहरु शिविरमा बसे वा नबसे पनि परिस्थिति सहज हुनासाथ शिक्षा एवं तालिमको सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

भाग ४ मानवीय सहयोग सम्बन्धी सिद्धान्तहरु

सिद्धान्त २४

१. सबै मानवीय सहयोगहरु मानवता तथा निष्पक्षताका सिद्धान्तहरु मुताविक र बिना भेदभाव उपलब्ध गराइनेछन् ।
२. राजनीतिक वा सैनिक कारणहरुबाटै समेत आन्तरिकरूपले विस्थापितलाई गरिने मानवीय सहयोग स्थगन गरिनेछैन ।

सिद्धान्त २५

१. आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई मानवीय सहयोग प्रदान गर्ने प्राथमिक कर्तव्य एवं उत्तरदायित्व, सम्बन्धित राष्ट्रिय प्राधिकारमा रहनेछ ।
२. आन्तर्राष्ट्रिय मानवीय संगठनहरु र अन्य उपयुक्त (संस्था, संगठनहरु) कारिणीहरु समेतमा आन्तरिकरूपले विस्थापितहरुको पक्षमा सेवा उपलब्ध गराउने अधिकार

हुनेछ । त्यस्ता सेवाहरूलाई गैरमित्रवत् तथा एउटा राज्यको आन्तरिक मामलामा हस्तक्षेप नठानी, असल नियतले गरिएको कार्यको रूपमा लिइनेछ । सम्बन्धित प्राधिकारहरूले आवश्यक मानवीय सहयोग उपलब्ध गराउन असक्षम वा अनिच्छुक भएपनि (अन्तर्राष्ट्रिय) सहयोग भने हठात फिर्ता गरिनेछैन ।

३. सम्बन्धित सबै प्राधिकारहरूले आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरूको पक्षमा गरिने मानवीय सहयोग खुल्ला र सहज परिचालनमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्नेछ र त्यस्ता कार्यमा लागेका व्यक्तिहरूलाई सहयोग पाउने व्यक्तिहरू सम्म छिटो, अवरोधविना सहयोग पुऱ्याउने व्यवस्थाको प्रत्याभूति दिनुपर्नेछ ।

सिद्धान्त २६

मानवीय सहयोगमा संलग्न व्यक्तिहरू, तिनीहरूको आवतजावत र सामानहरूको ढुवानीको सुरक्षा गरिनेछ । तिनीहरू कुनै आक्रमण वा अन्य हिंसात्मक कार्यको विषय बन्ने छैनन् ।

सिद्धान्त २७

१. अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय संस्थाहरू तथा अन्य उपयुक्त (संस्था, संगठनहरू) कारिणीहरूले आन्तरिकरूपले विस्थापितहरूमा सहयोग पुऱ्याउँदा, उनीहरूको आवश्यकता एवं मानवअधिकारप्रति उचित ध्यान पुऱ्याउनुपर्नेछ । यसो गर्दा यी संस्था र कारिणीहरूको सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरू एवं आचारसंहिताको आधारमा गर्नुपर्नेछ ।
२. अघिल्लो अनुच्छेदले अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले अधिकार पाए बमोजिमको सुरक्षा उत्तरदायित्वप्रति पूर्वाग्रह राखिएको मानिने छैन र राज्यहरूले त्यसकालागि अनुरोध गर्न सक्नेछन् ।

भाग ५ पुनर्गमन, पुनर्वास एवं पुनर्मिलन सम्बन्धी सिद्धान्तहरू

सिद्धान्त २८

१. आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको आफ्नो घर वा थातवासमा स्वेच्छापूर्वक, सुरक्षित एवं ससम्मान फर्किन वा उनीहरूले चाहेमा देशको कुनै पनि भागमा स्वेच्छापूर्वक पुनर्वास गर्ने अवस्थाको सृजना गरिदिनु वा सोको लागि तारतम्य मिलाई दिनु सम्बन्धित प्राधिकारहरूको प्राथमिक कर्तव्य एवं दायित्व हुनेछ ।
२. आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूले पुनर्गमन तथा पुनर्वासको योजना एवं व्यवस्थापनमा उनीहरूको पूर्ण सहभागिताको लागि विशेष प्रयत्न गरिनेछ ।

सिद्धान्त २९

१. आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरू जो आफ्नो घर वा परम्परागत थातवासमा फर्किएका छन् अथवा जसले राज्यको अन्य कुनै भागमा पुनर्वास गरेका छन्, तिनीहरूलाई विस्थापित भएकै कारणबाट कुनै भेदभाव गरिने छैन । तिनीहरूमा सबै तहका सार्वजनिक मामलामा भाग लिने तथा सार्वजनिक सेवाहरू सम्मको पहुँचमा, अन्य व्यक्ति सरह पूर्ण एवं समान अधिकार रहनेछ ।
२. आफ्नै थातवासमा फर्किएका वा अन्यत्रै पुनर्वास गरेका आन्तरिकरूपले विस्थापित व्यक्तिहरूको विस्थापनको क्रममा हराएका वा छुट्टेका सम्पत्ति वा स्वामित्व माथिको हक पुनः स्थापना गराउन, हरसम्भव प्रयास गर्न, सम्बन्धित सक्षम प्राधिकारहरूको कर्तव्य एवं दायित्व हुनेछ । त्यस्तो सम्पत्ति वा हकको पुनः स्थापना संभव नभएमा सक्षम प्राधिकारहरूले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त क्षतिपूर्ति वा अन्य उपयुक्त शोधभर्ना उपलब्ध गराउने वा त्यसकालागि सहयोग गर्नेछन् ।

सिद्धान्त ३०

सम्बन्धित सबै अख्तियारवालाहरूले आन्तरिकरूपमा विस्थापित व्यक्तिहरूको पुनर्गमन वा पुनर्वासमा सहयोगार्थ संलग्न अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय संस्थाहरू तथा अन्य उपयुक्त कारिणीलाई सोही प्रयोगकालागि उनीहरूलाई प्राप्त अधिकार मुताविक विस्थापित व्यक्तिहरूमाथि द्रुत एवं सहज पहुँचमा सहयोग गर्नुपर्नेछ ।